

Кушбакова С.С.

ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫ УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ ЖЫЛДАРЫНДА

Кушбакова С.С.

ГОРОД ЖАЛАЛ-АБАД ВО ВРЕМЯ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

S.S. Kushbakova

CITY JALAL-ABAD DURING GREAT PATRIOTIC WAR

УДК: 371/26.371

Макалада Жалал-Абад шаарынын Улуу Ата Мекендик согуш жылдарындагы жалпы абалы, анын тургундарынын күжүрмөн эмгектери жөнүндө айтылат. Жалал-Абад шаарынан чыккан Советтер Союзунун баатырларынын кыскача биографиялары келтирилген.

Негизги сөздөр: Жалалабад, Улуу Ата-Мекендик согуш, Советтер Союзунун баатыры, госпиталь, фронт, тыл.

В статье рассмотрены общее состояние города Жалал-Абад в период Великой Отечественной Войны и героический труд его жителей. Приведены краткие биографии Жалал-Абадцев – Героев Советского Союза.

Ключевые слова: Жалалабад, Великая Отечественная война, Герой Советского Союза, госпиталь, фронт, тыл.

General condition of the city Jalal-Abad are considered in article at period of the Great Matherland War and heroic labour of his(its) inhabitants. They Are Brought short biographies city Jalal-Abad - a Heroes of the Soviet Union

Key words: Jalal-Abad, Great Matherland war, Hero of the Soviet Union, hospital, front, rear.

Канчалаган адамдардын көз-жашын төгүп, кырчындай өмүрлөрдү кыйып кеткен согуштун бүткөнүнүн быйыл туура 69 жыл болду. Ал кез унутулбай, токмдан-тукумга, атадан-балага айтылып, жүрөктүн толтосунан орун алып келет. Бүгүнкү күндө көкүрөгү толтура орден-медаль тагынган, 90 жашка барып жана учурда таягына таянып калган аталарыбыз кырчындай 16-20 жаш курагында колуна курал кармап, ата-мекенди коргоо үчүн согушка аттанган. Душман тарабынан атылган ок алардын өлүмүнө бет алса, алар тарабынан учкан ок душмандын ажалына арналган. Ата-мекен үчүн башты койгон убакта душмандын адам экенин ойлош кайда...

Өз элинин эркиндиги, мекенин коргоого аттанган эр-азаматтар калаадан чыгып кеткен кезде шаар энсиреп калган, үй-бүлөнүн башында турган аталардын, агалардын орду жоктолуп, үйдөн кут кете түшкөнсүп, журттун, калайык-калктын кабагы бүркөлгөн. Калк ичин караңгы түн баскансып, балдарда күлкү жок, ой тартып турган.

1941-жылдын башында Жалал-Абад шаарынын калкы 259225 адам болгон¹. Ушул эле жылдын июнь

айында мобилизациялангандардын алгачкы тобу фронтко жөнөшкөн. Шаарда комсомол кыздардан куралган санитардык дружина уюшулган. Анын командири болуп комсомол кыз Русских дайындалган. 1943-жылы Кызыл кресттин жана Кызыл жарым ай коомунун аткаруу комитети сандружинаны “Санитардык дружинанын отличнигине” Ардак грамотасы менен сыйлаган. Улуу Ата Мекендик согуш убагында Жалал-Абад шаары өзүнүн 8000 ден ашуун аскерин фронтко жөнөтүү, анын 3400ү үйүнө кайтып келбей калышты. Алар Москва алдындагы, Ленинград, Курск, Орлов жана Волга жээгиндеги салгылашууларга катышышкан. Биздин Жалал-Абаддык жоокерлер да жаандай жааган октон коркпой, бийик патриоттук рухун көрсөтүп, эли-жерин коргоп, жанын бергенге да даяр турушкан. Орус, татары, кыргызы, өзбеги болобу, деги улутуна карабай баары бир кишидей ынтымактуу болушкан.

Кан төгүлгөн фронтто аскерлер кандай эрдик көрсөтүшкөн болсо, тылда калгандар да күжүрмөн эмгекте эрдик көрсөтүп жатышты. Жалал-Абад шаарынын эмгекчилери фронтко гимнастерка, шым, телогрейка, ички кийимдерди даярдап, жөнөтүп турушту. Булар “Спецдежда”, “8-март”, “Алга” ательелеринде даярдалып жатты. “Комминтерн”, “Химик”, “Киркраскож” артельелеринде валенкалар даярдалып, кой терилери иштетилип турду. Эмерек фабрикасында армия бричкалары, окуутууда колдонулуучу пулеметтер жана винтовкалар даярдалды.

Жалпысынан коргоо фондуна Жалал-Абад шаарынын эмгекчилери 4 млн. 145 миң сомдук, ал эми танк колоннасынын курулушуна 550 миң сомдук салым кошушкан². Кыргызстандын түштүгүндөгү жаңгак токойлорунан алынган сырьёдон “С” витаминин даярдашкан Витаминдик-консервалык завод өздөрүнүн продукцияларын биринчи кезекте республиканын аймагында жайланышкан аскер госпиталдарына жөнөтүп турушкан. Жалал-Абад шаарынын өзүндө да № 4441, 4442, 1055 госпиталдары жайгашкан болчу. Аларда бир нече миңдеген солдат жана офицерлер дарыланып чыгышкан. Алардын ичинен эң ириси болгон, Ленинграддан келген №4442-эвакогоспиталь 1941-жылдын октябрынан 1945-жылдын

¹ Жалал-Абад шаардык мамлекеттик архивинин материалдарынан. 2-бөлүм. Жалал-Абад областтык аткаруу комитетинин согуш жылдарында кабыл алынган чечимдери.

² Жалал-Абад шаардык мамлекеттик архивинин материалдарынан. 2-бөлүм. Жалал-Абад областтык аткаруу комитетинин согуш жылдарында кабыл алынган чечимдери.

июл айына чейин Жалал-Абад курортунда жайгашып, өз ишин жүргүзгөн.

Азыркы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин, ал учурдагы педагогикалык техникумдун окуу корпусунда 1944-жылдын сентябрь айына чейин Ленинграддын аскер-деңиздик саясий окуу жайы жайгашып турган. Курсанттар менен практикалык сабактар Комсомольское көлүндө (учурда түрк лицейинин корпустары жайгашкан аймак) өткөрүлгөн³.

Мындан сырткары Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында Жалал-Абад шаарында Сталин драма театры жана Донецк мамлекеттик театры да орун алышкан. Алар тарабынан аскер госпиталдарында, чакыруу пункттарында, колхоз жана совхоздордо спектаклдер коюлуп турулган. Эвакуацияланган көптөгөн үй-бүлөлөр да шаардан түнөк табышып, отурукташып калышкан. Согуштун айынан ата-энесинен ажырап калышкан 300 дөн ашуун жетим балдар шаардыктар тарабынан багылууга алынган. Кызыл Армиянын муктаждыктары үчүн автомобильдер, тракторлор, ат унаалары жөнөтүлүп турулду.

Башта үй кожейкелери болушкан жүздөгөн аялдар фронтко кетишкен күйөөлөрүнүн ордун алмаштырышып, ремонттоочу, пахта тазалоочу, эт-сүт чыгаруучу, витаминдик заводдордо иштеп калышты. Алардын көпчүлүгү согуш учурунда тылдагы күжүрмөн эмгектери үчүн мамлекеттик сыйлыктарга ээ болушкан.

Өндүрүштү согуштук багытка буруу, ишканалардын андан аркы ишмердүүлүгү сыяктуу эле согуштук абалдан жаралган өтө зор кыйынчылыктар менен коштолду. Он миңдеген квалификациялуу жумушчулар фронтко кетишкен. Бирок бир да станок токтобогондой кылып алардын ордун толуктоо зарыл эле. Ошону менен бирге жаңы, тажрыйбасы жок жана өндүрүш боюнча эч бир билими болбогон жумушчуларды ишке тартуу менен биргеликте эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу да зарыл эле, анткени фронттун суроо-талабы жыл санап өсүп жаткан болчу.

Бул кыйынчылыктарды жоюу, фабрика, завод, шахталардын, электростанциялардын жогору өндүрүмдүү жана үзгүлтүксүз иштөөсү үчүн өтө чоң күч талап кылынган жана жогоруда белгиленгендей, мындай күчтөр табылган. Советтер Союзунун көп улуттуу жалпы калкы сыяктуу эле Жалал-Абаддыктар да Улуу Ата Мекендик согуш убагында “Бардыгы фронт үчүн, бардыгы жеңиш үчүн!” лозунгунун алдында эмгектенип жана жашап келишти.

Кыргызстандын уулдары Ата Мекендик согуштун фронтторунда өздөрүнүн өмүрүн аябастан эрдик менен согушуп келишти. Алар орустар, украиндер, белорусстар, казактар, өзбектер, грузиндер жана көп улуттуу совет мамлекетинин башка улуттары менен биргеликте ар бир шаарды, ар бир айылды, мекенибиздин жеринин ар бир бөлүгүн коргошту.

Комсомолдун Жалал-Абад областтык комитетинин секретары Куват Жуматаевдин эрдигин эле карап көрөлүчү! Грозный багытында жүрүп жаткан салгылашуулардын биринде политрук Жуматаев баштаган аткычтар ротасы душмандын бир канча чабуулунун мизин кайтарып жана эки танк, 80 ден ашуун фашисттерди талкалагандан соң өздөрү да душмандын курчоосунда калышат. Ротанын жоокерлери бул теңсиз салгылашууда биринин артынан бири жаракат алып, катардан чыга башташат.

Ошондой катаал учурда Жуматаев гранаталар менен курчанып, өзүнүн боюн танктын астына таштап, өзү менен кошо аны жардырат. Анын эрдигинен дем алышкан жоокерлер, тажаалдык менен душманга каршы чабуулга өтүшүп, гранаталар жана ок атуу менен алардын пушка, танкаларын жок кылышат. Согуш талаасында душмандын 22 танкасы кыйратылат⁴.

Архивдик материалдарга таянсак, Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында Жалал-Абад шаарынын 5 тургуну Советтер Союзунун Баатыры наамына ээ болушкан. Алар Розы Азимов, Михаил Бабкин, Иван Немцов, Дмитрий Панфилов, Тукубай Тайгараев деп көрсөтүлгөн⁵. Башка булактарда булардын саны 6 деп көрсөтүлүп, алардын катарына Евдоким Мазков кошулган. Талашты туудурган Иван Немцов биздин изилдөөбүздө Жалал-Абаддык эмес экендиги аныкталды. Ал Кыргызстандын Кемин районунун Быстровка айылынын тургуну Иван Немцев экендиги белгилүү болду.

Макалабызда бул баатырлардын кыскача өмүр баянына токтолуп өтүүнү туура таптык:

Тайгараев Тукубай (1923-жыл, Сузак району, Кедей-Арык айылы – 1444-жыл, Латвия ССРи, Рундене айылы) – сержант, Советтер Союзунун баатыры, 1945-жыл. 1942-жылы Кызыл Армиянын катарына чакырылган. 2-Прибалтика фронтунда 3-сокку берүүчү армиянын 219-Идринск дивизиясынын 375-аткычтар полкунда бөлүм командири. 1944-жылы 19-июнда Рундене айылынын жанында салгылашта эрдик көрсөткөн. Жоокерлердин тобуна (11 киши) душмандын ооругуна өтүп, алардын шоссеге чегинүүчү жолун тосуп салуу жөнүндө тапшырма берилген. Алардын тобу курман болушса да, берилген тапшырманы аткарышкан. Аты жок бул бийиктик жоокерлердин урматына 11 жоокер бийиктиги деп аталган. Лудзе шаарындагы паркта аларга эстелик тургузулган. Тайгараевдин урматына Сузак районундагы чарба, Жалал-Абад шаарына караштуу администрациялык аймактык бирдик аталган. Сузак районунун Качкынчы кыштагына бюсту орнотулган. 1914-жылдын 9-майында Жалал-Абад шаарынын кире беришине анын урматына орнотулган айкелинин ачылуусу болду.

⁴ Джалал-Абад в годы Великой отечественной войны. Материалы Жалал-Абадского городского музея краеведчества, с. 1.

⁵ Жалал-Абад шаардык мамлекеттик архивинин материалдарынан. 2-бөлүм. Жалал-Абад областтык аткаруу комитетинин согуш жылдарында кабыл алынган чечимдери.

³ Трунов В.Ф. Жалал-Абад. Хроника событий: даты, цифры, факты. 1997., 40-бет.

Панфилов Дмитрий Иванович (1913-жыл, Оренбург губерниясы, Буртен айылы – 1986-жыл, Фергана шаары). Лейтенант, Советтер Союзунун баатыры, 1945-жыл. Согушка чейин Жалал-Абад областтык керек-жарак союзунда айдоочу болуп иштеген. 1941-жылы Жалал-Абад райондук аскер комиссариатынан Кызыл Армиянын катарына чакырылып, Москваны коргоого катышкан. 1943-жылы Саратов танк аскер окуу жайын бүтүргөн. Батыш Калинин, 2-Украина фронтторунда салгылашкан. 1944-жылы октябрда анын ротасы Будапештке баруучу жол боюнча коргонуу чебин ээлеп, душманды талкалоодо бөтөнчө эрдик көрсөткөн. Ленин, Кызыл Жылдыз, 2-даражадагы Ата-Мекендик согуш ордендери, медалдар менен сыйланган. Согуштан кийин Жалал-Абадда автомобиль-транспорт тармагында иштеген.

Мазков Евдоким Константинович (1922-жыл, 20-июнда Казахстандын Ак-Төбө областы, Мартук станциясы – 1977-жылы Жалал-Абад шаары) – учкуч, Советтер Союзунун баатыры (1944-жыл). Жалал-Абад шаарынан Советтик армиянын катарына чакырылган. 1942-жылы Чкалов шаарындагы учкучтардын жогорку мектебин бүтүргөн. 1943-44-жылдары 237-штурмалоочу авиациялык полкто авиазвонун командири, Түштүк батыш жана 3-Украин фронтторунда болуп, Белгород, Донбасс, Запорожье, Никопол, Кривой-Рогду бошотууга катышкан. 89 согуштук учуу жасап, душмандын 89 автомашинасын, 7 танка, 26 замбирегин, 8 дзотун, 4 кампасын, 19 вагонун, 2 ротай аскерин жок кылган. Запорожье аймагында Днепр дарыясындагы темир жол көпүрөсүн сүрөткө тартып алуу боюнча өтө татаал тапшырманы аткарган. Ленин, эки Кызыл Туу, 1-даражадагы Ата-Мекендик согуш ордендери, медалдар менен сыйланган. Жалал-Абад шаарындагы кичи көчөгө ысмы ыйгарылган, бирок бул көчө учурда жоюлуп калды.

Бабкин Михаил Николаевич (1922-жыл, Воронеж областы, Аннинский району, Старая Тайга айылы – 1959-жыл, Киев областы, Борисполь шаары), учкуч, авиация майору, Советтер Союзунун баатыры (1945-жыл). 1941-жылы Көк-Жаңгак райондук аскер комиссариатынан Кызыл-Армиянын катарына чакырылган. 1943-жылы июлдан штурмалоочу Кызыл Туулуу Вольковыск 198-авиация полкунда Белоруссиянын бошотууга катышып, Польша менен Чыгыш Россия аймактарында салгылашкан. Душман менен салгылашуу үчүн 192 жолу согуштук учуу жасаган. Жалгыз өзү душмандын 85 автомашинасын, 10 бронетранспортерун, 5 өзүү жүрүүчү куралын, 8 самолетун, 5 зениттик жана согуштук артиллериялык куралын талкалап, керектен чыгарган. Согуштан кийин Советтик Армиянын катарында кызмат өтөөнү

улантып, аскердик кызмат учурунда курман болгон. 2 Ленин, 4 Кызыл-Туу, 2-даражадагы Ата-Мекендик согуш, Кызыл Жылдыз ордендери жана медалдар менен сыйланган. Жалал-Абад шаарындагы мектепке жана көчөгө ысмы коюлган.

Азимов Розы (22-сентябрь, 1925-жылы туулган, Сузак району Чөкө-дөбө айылы, учурда шаарга карайт – 2006-жыл, Жалал-Абад шаары) – Советтер Союзунун баатыры (1944-жыл). Кыргызстан КП БК нын алдындагы республикалык партиялык мектепти (1951), Жалал-Абад педагогикалык окуу жайын (1965) бүткөн. 1943-жылы Кызыл Армиянын катарына чакырылган. 1944-жылы мартта Ташкент шаарындагы В.И. Ленин атындагы жөө аскер окуу жайынан курсанттар тобу менен майданга кеткен. 334-аткычтар дивизиясынын 1124-аткычтар полкунда пулеметчи болуп кабыл алынган. 1944-жылы июнь айында Витебск аймагында душмандын коргонуусун бузуп өтүүдө эрдик көрсөткөн. Батыш Двина дарыясынан биринчилерден болуп өтүп, полктун жоокерлерине чабуул коюуга мүмкүнчүлүк түзгөн. Согуштан кийин колхоздун башкармасынын төрагасынын орун басары, партиялык комитеттин башчысы, майыптар үйүнүн директору болуп иштеген. Ленин, 1-даражадагы Ата Мекендик согуш ордендери менен сыйланган.

Совет эли экинчи дүйнөлүк согуштун негизги жүгүн өз желкесинде көтөргөндүгү жана фашисттик Германияны жана анын шериктештерин талкалоодогу чечүүчү рол ага таандык экендиги талашсыз. Душман менен болгон салгылашууда миллиондогон совет эли жеңиш үчүн адамдагы эң кымбат нерсе – өз өмүрлөрүн беришти. Учурда тарыхты бурмалагандарга айткыбыз келет: намысыңарды тебелеп, кимдир бирөөлөрдүн кызыкчылыктары үчүн кылмышкерлерди актаганды токтотуу керек! Анткени Совет эли боштондук үчүн күрөш жүргүзгөн. Өзүнүн аймагынан сырткары Европа мамлекеттеринин аймагына басып алуу үчүн эмес, ошол аймактагы элди фашизмдин эзүүсүнөн бошотууга барышкан! Улуу Ата Мекендик согуштагы Жеңиш совет элинин эрдиги, туруктуулугу аркылуу колго алынган!

Адабияттар:

1. Джалал-Абад в годы Великой отечественной войны. Материалы Жалал-Абадского городского музея краеведчества.
2. Жалал-Абад шаардык мамлекеттик архивинин материалдарынан. 2-бөлүм. Жалал-Абад областтык аткаруу комитетинин согуш жылдарында кабыл алынган чечимдери. Киришүү бөлүгү.
3. Трунов В.Ф. Жалал-Абад. Хроника событий: даты, цифры, факты. 1997.

Рецензент: к.и.н., профессор Дуйшеев Ж.А.